

Pleidooien voor begrip en consideratie

Het beeld is dat op de bezettingstijd hoofdzakelijk teruggeblikt werd in termen van goed en fout. Toch waren er in de eerste naoorlogse jaren al diverse journalisten, schrijvers en ook opsporingsambtenaren die oog hadden voor verzachtende omstandigheden en mededogen jegens 'foute' landgenoten.

Door Enno van der Eerden

Verloren jaren was een bundel reportages die al snel na de bevrijding verscheen. De auteur was een zekere Tom van Dijk. Een pseudoniem, want het betrof hier de journalist Cor Deneer, werkzaam voor *Dagblad voor Noord-Limburg*. De bundel bevatte zo'n twintig korte verhalen en impressies over uiteenlopende personen die zich tijdens de bezetting ophielden in wat we nu noemen het grijze schemergebied tussen goed en fout. Zo was er het verhaal over een arbeider die zich liever aanmeldde voor de Arbeitseinsatz dan dat hij financieel afhankelijk werd van een onderduikorganisatie, want dat riep alleen maar herinneringen op aan het vernederende steuntrekken vóór de oorlog. Of die jonge vrouw die wilde ontsnappen uit haar verstikkende burgerlijke milieu en zich liet fêteren door galante nazi-officieren. Dan was er die ondernemer die opdrachten van de Wehrmacht aannam om zijn fabriek draaiende te houden en zijn werknemers te behoeden voor tewerkstelling in Duitsland. Of de burgemeester die weigerde zijn baan op te zeggen om zijn inwoners niet op te zadelen met een NSB'er, hoewel hij beseftte dat hem dit na de oorlog wel eens zwaar aangerekend kon worden. In een eventuele berechting had hij weinig fiducie, want dit zou ongetwijfeld gepaard gaan met 'geïntrigeer met geld en relaties'. Stuk voor stuk rake en puntig geschreven observaties, zonder moraliserende of veroordelende toon



Kleine handelaren, aannemers en scharrelaars die ervan droomden eindelijk eens goed geld te verdienen

en bovendien met een vooruitziende blik, want veel van de thema's die Van Dijk aansneed konden nog jarenlang de gemoederen bezighouden. Was hier nu werkelijk sprake van collaboratie of een pro-Duitse houding?

Probeerders

Diezelfde vraag doemde ook regelmatig op bij H. (Hein) Hardon, ambtenaar bij de Politieke Opsporingsdienst (POD), later omgedoopt in Politieke Recherche Afdeling (PRA). Ervaringen die hij ver-

werkte in een roman, *Parade der schamelen* (1947), waarin zijn alter ego in de regio Den Haag belast is met onderzoek naar de economische achtergrond van politieke delinquenten. Voornamelijk kleine handelaren, aannemers en scharrelaars die er tijdens de bezetting van droomden eindelijk eens goed geld te verdienen. Moosje Draaver is zo iemand. Van eenvoudige komaf en verkerend in het milieu van dubieuze Haagse kroegbazen, deed hij goede zaken met sloopwerkzaamheden en de aanleg van bunkers en loopgraven. Maar tegelijkertijd schoot hij onderduikers te hulp, zoals de schrijver uit eigen ervaring weet. Of die kleine jeneverhandelaar die zich verontschuldigt door te benadrukken dat hij de Duitsers louter inferieure kwaliteit leverde. Ideologische motieven speelden bij al deze 'probeerders', zoals Hardon ze noemt, nauwelijks een rol. Als verdediging voerden ze aan dat ze fel anticommunistisch waren, maar dat waren slechts gelegenheidsargumenten. Daarvoor misten al deze sjacheraars ieder revolutionair elan. Hardon verplaatst zich in het perspectief van al die kleine collaborateurs, voelt mededogen en in een enkel geval zelfs sympathie. Hij houdt zich verre van harde oordelen en beseft hoe bepalend persoonlijke omstandigheden waren en wat er toevallig op iemands pad kwam.

Vage verdachtmakingen

Net als Hardon was ook Corry Stoltz-van den Kieboom werkzaam voor de POD. In haar geval al sinds eind 1944 in haar woonplaats Breda. En ook zij greep voor haar roman *Balans* (1952) terug op eigen waarnemingen. Naast collaborateurs over wie geen enkel misverstand kan bestaan krijgt haar hoofdpersoon Trees Roelands te maken met talloze twijfelgevallen. De arrestaties die verricht waren door de Binnenlandse Strijdkrachten, een bundeling van de belangrijkste verzetsgroepen, waren maar al te vaak gebaseerd op vage verdachtmakingen en persoonlijke afrekeningen. Bovendien waren de BS vergeven geraakt van meelopers, opportunisten en zelfs onvervalste criminelen die zich bezondigden aan roof en plundering. Met gevolg dat velen ten onrechte en zonder proces-verbaal in hechtenis zaten, niet zelden in overvolle interneringskampen met alle wantoestanden van dien, waaronder ook misbruik van vrouwen.



Editie van *Dagblad voor Noord-Holland*, 19 mei 1942, gelijkgeschakeld en fungerend als spreekbuis voor de bezettingsautoriteiten.

Schrijnend zijn vooral de situaties van gezinnen die na arrestatie van de vader hun inkomen en soms zelfs hun woning zijn kwijtgeraakt. Dan zijn er de mannen die hun baan wilden behouden en zonder enig politiek benul hun heil zochten bij de NSB. Of de steuntrekkers die als grondwerker voor de Wehrmacht aan de slag konden en vervolgens verplicht werden tot NSB-lidmaatschap. Weinig begrip is er voor de kwetsbare beroepen waarin concessies onvermijdelijk waren en die nu als fout bestempeld worden, zo constateert Trees Roelands. Terwijl de ware schuldigen zich meestal grondig weten in te dekken waardoor de bewijslast complex en tijdrovend is. Het boek was een regelrechte aanklacht tegen het optreden van de BS en de chaotische naoorlogse rechtsgang. In interviews liet Stoltz-van den Kieboom weten dat haar verhalen grotendeels op ware gebeurtenissen berustten. Om daaraan toe te voegen: 'Wij moeten niet direct veroordelen. Wij

Een regelrechte aanklacht tegen het optreden van de BS en de chaotische naoorlogse rechtsgang

moeten de moeite nemen, dieper in te gaan op de gedachten en drijfveren van anderen en daardoor zullen wij tot een milder oordeel komen en begrijpelijker tegenover onze medemensen komen te staan.'

Schipperend

Die hoop zal ook Henri van Putten hebben gehad met de publicatie van *"...en de krant kwam uit!"* (1945), een pleidooi voor de lastige positie van journalisten in bezettingstijd. Een sleutelroman, gebaseerd op het in Alkmaar gevestigde *Dagblad voor Noord-Holland*, waar tot afschuw van directie en redactie een NSB-hoofdredacteur wordt aangesteld.

De directeur poogt zijn krant al schipperend door de oorlog te loodsen, met zo min mogelijk concessies aan de propagandistische berichtgeving. Het

principiële alternatief, stoppen met de krant, zou betekenen dat redacteurs (vaak met een gezin) hun baan verliezen en tewerkgesteld worden in Duitsland. Een gewetensconflict en een aanhoudend discussiepunt op de krant. De directeur beseft dat zijn aanblijven hem na de oorlog waarschijnlijk duur zal komen te staan, ondanks het feit dat hij via zijn contacten in het verzet velen bescherming heeft kunnen bieden.

De Commissie voor de Perszuivering toonde voor deze dilemma's echter geen enkele consideratie. Van Putten (ware naam H.P. van den Aardweg) kreeg een beroepsverbod van vier jaar, wat nog mild was in vergelijking met de strafmaat voor veel van zijn collega's. De krant zelf kreeg een naamsverbod opgelegd van maar liefst twintig jaar.

Kinderen als mikpunt

Begrip, inlevingsvermogen, nuancering: het was volop terug te vinden in jeugdliteratuur. Aart Romijn, een populaire auteur in zijn tijd, voerde in *Ondanks vervolging en verraad* (1948) een hoofdpersoon ten tonele die opkomt voor een vriendje dat het op school moet ontgelden omdat zijn



Foto Beeldbank WO2 – NIOD

In Eindhoven, bevrijd op 18 september 1944, wordt een arrestant opgebracht door leden van de Binnenlandse Strijdkrachten.

vader NSB'er is. Dat de vork uiteindelijk anders in de steel zit doet niets af aan het feit dat Romijn wilde laten zien hoezeer kinderen het slachtoffer werden van het gedrag van hun ouders. Iets wat hij vier jaar later opnieuw aanstipte in *Van Hollandse jongens in de Duitse tijd*.

Ook de bekende jeugdboekenschrijver Jo Elsen-doorn deed dat in *De wegebouwer van Rotondo* (1948). Het verhaal van de vijftienjarige Bert, afkomstig uit een NSB-gezin, die najaar '45 het mikpunt wordt als hij met een groep Nederlandse leeftijdgenoten naar een Zwitsers internaat gestuurd wordt om aan te sterken. Het is de internatirecteur die in een emotioneel betoog zijn pupillen voorhoudt dat zij iemand met een dergelijke achtergrond in hun midden moeten opnemen in plaats van uit te sluiten.

En als iemand hier gevoelig voor was, dan was het wel de schrijfster Anke Servaes (pseudoniem van Anna Gertruda Wijdom), van huis uit kinderverpleegster en tijdens de oorlog actief in het verzet. *Oorlogskinderen* (1946) bevatte twaalf korte schetsen, sober geschreven zonder veel uitleg maar altijd met een pointe. 'Fijngevoelige kinderbeschrijvingen', meende een recensent. En inderdaad, een lezer moet wel van steen zijn wil hij niet ontroerd worden door die jongetjes die voor een gesloten deur staan na arrestatie van hun ouders.

Servaes schreef er vol mededogen over en toonde (of liever: vroeg) ook begrip voor ouders die vanwege werkloosheid of in de overtuiging voor een goede zaak te strijden verkeerde beslissingen namen. Zoals die man die zich ten einde raad aanmeldde bij de Wehrmacht. 'Daar was werk in overvloed, en geld. Hij en zijn vrouw verdoe-

Ze verdoezelden de gewetensbezwaren die in hen beiden opkwamen

zelden de gewetensbezwaren, die in hen beiden opkwamen.'

Diezelfde empathie etaleerde ze in haar volgende boek, de novelle *Koos* (1947), waarin het vijftienjarige titelpersonage getuige is van het kaalknippen van zijn moeder en de gevangenneming van zijn vader. Sentimentaliteit was Servaes niet vreemd, maar toch, en daar gaat het hier om, een verhaal vol medeleven met kinderen uit foute gezinnen.

Herkenbaar

Het gaat natuurlijk te ver om te concluderen dat deze boeken representatief waren voor een tijdgeest, hoewel er meer voorbeelden te noemen zijn. Maar feit is wel dat ze iets vertolkten wat voor velen herkenbaar zal zijn geweest. En dat is toch een kleine correctie op dat hardnekkige en dominante beeld van een eendimensionaal perspectief. Het was allemaal niet zo zwart-wit in die eerste naoorlogse jaren toen ervaringen en herinneringen nog moesten bezinken en uitkristalliseren.



Foto Charles Breijer – Aneto / Nationaal Archief

De Stichting Oorlogspleegkinderen belastte zich na de oorlog met de opvang en opvoeding van kinderen uit NSB-gezinnen, oktober 1945.